

Dialektika faktů a verifikace soudů¹

Logicko-gnoseologické kořeny buržoazního empirismu mají svou aktuální kontinuitu i s naší současností. Meritorní gnoseologickou otázkou logického pozitivismu se stal problém reality.

Jsou základem našeho poznání fakty nebo věty, které tyto fakty zachycují? Věta je výpověď určitého druhu; co však může být označeno za fakt, jenž byl vyhlášen za východisko a podstatu našeho poznání? Je to snad událost, soud, vjem, nebo vše, co může být vysloveno větou?

Bylo napsáno nemálo teoretických traktátů, jež se snažily vtěsnat problém reality do Prokrustova lože formálních logicko-gnoseologických schémat.

Reprezentanti Vídeňského kruhu v návaznosti na humovsko-berkeleyovské subjektivistické tradice filozofie bezprostředně pokračují tam, kde ve svých úvahách končili machisté. Stírají kvalitativní rozdíl a popírají hranice mezi různými objekty poznání, mezi bytím a vědomím, mezi ideálním a materiálním, přímo nebo nepřímo odráženým v myšlení. Popírají skutečnost odrazu bytí ve vědomí. Provádějí v podstatě to, za co jejich předchůdce kritizoval V. I. Lenin. V polemice s definicí faktu jako „empiricky ověřeného poznání“, uváděnou obvykle v buržoazní literatuře faktu, ostře kritizoval pojetí, které

- činí fakty závislé na poznání,
- nečiní rozdíl mezi formou vědomí a společenského bytí.

Stírat hranice faktů jako objektivně existujících jevů materiálního života a faktů jako sociálních forem vědomí znamená stírat hranice mezi společenským bytím a společenským vědomím. Toto „míchání“ má závažné důsledky, například

oblast společenského vědomí je posuzována jako zcela autonomní apod.

Když byly fakty materiálního života, fakty vnějšího světa a fakty sociálních forem vědomí umístěny do jedné roviny a zastřeny jejich kvalitativní rozdíl, je definován princip verifikace, který má sloužit jako kritérium pravdy.

I. S. Narskij oprávněně připomíná, že z hlediska marxistické gnoseologie nejsou logické fakty jako jevy procesu poznání svojí formou materiální. Všechny fakty jsou však materiální svým základním zdrojem a původem [Narskij 1963: 112, 113].

Novopozitivistické koncepce „přehlízejí“ hranice mezi logickými objekty a objekty, které existují nezávisle na zkoumání v logice. Fronty vnějšího světa a fronty vědomí jsou kladeny do jedné roviny.

Jakmile se „zbavíme“ rozdílu kvalit mezi tím, co existuje nezávisle na našem vědomí, a tím, co je ve vědomí přímo nebo nepřímo odráženo, zbavíme se možnosti nalézt, poznat příčiny a důsledky a vyjádřit kvalitativní závislosti mezi jevy.

Zmateniny rozličných významů pojmů „fakt“, „empirický fakt“, „empirická realita“ apod. vytvářejí bludný kruh, z něhož není žádným východiskem pokus o aplikaci logicko-gnoseologických koncepcí neopozitivismu.

Fakt je pojem spjatý s objektivní existencí světa a může být vysvětlen pouze dialektickým materialismem. Empirické poznatky — *fakty poznání* — jsou v marxistické teorii základem vědeckého poznání, jsou, jak píše E. Hahn, výchozím bodem každého pravdivého poznání [Hahn

¹ Tato stat je součástí širší studie, v níž se autor zabývá metodologickými, historickými a třídně

ideologickými, přírodovědeckými a logicko-gnoseologickými zdroji empirismu.

1971]. To však neznamená, že fakty poznání mohou být samy o sobě výchozí bodem sociologického výzkumu. Sociolog se pohybuje v určité soustavě teoretických poznatků, s nimiž vstupuje do výzkumu jako s určitými metodologickými předpoklady.

V marxistickém pojetí metodologie vědeckého poznání bývají odlišovány objektivní fakty a fakty poznání.

— V procesu poznání se *objektivní fakty* nebo události odrážejí v našem vědomí. Člověk tyto události formuluje ve výrobcích, sděleních, které se stávají součástí určité soustavy našeho poznání.

— *Fakty poznání* (empirické, faktické poznatky) jsou odrazem objektivních, na člověku nezávislých vlastností předmětu a současně ukazatelem schopností a ochoty respondenta vypovídat jako „expert pro sebe“ a „expert pro druhé“.

Na cestě poznání od objektivního faktu k empirickému, faktickému poznatku působí řada gnoseologických, ale i mimognoseologických činitelů.

Jeden a týž objektivní fakt může být vysvětlován v různých soustavách vědeckého poznání, ve specifice pohledu různých disciplín, jež plní specifické funkční úlohy, v mezích různých soustav společenskovědního poznání. A tady už zdaleka nevystačíme s poznáním jako se sumací výroků o smyslově daném.

„... fakt není nikdy jen bezprostředním výsledkem smyslového vnímání, tedy empirickým poznatkem v úzkém smyslu. Fakt je vždy do jisté míry zároveň i obecným a abstraktním poznatkem. Fakty jsou vyjadřovány ve slovní, grafické apod. formě, která je spojuje s celým dosavadním systémem dosažených poznatků. Dokonce ani v protokolu vědeckého pozorování není fakt nikdy pouze konstatováním bezprostředně pozorovaného. Fakt jako prvek observačního protokolu není nikdy pouhým „sensedate“, ale je obsahem výroku o objektu, zahrnutým do soustavy vědeckých poznatků...“ [Čížek 1976: 207].

Výchozí princip materialistického senzualismu říká, že všechno naše poznání začíná počítkem, smyslovým poznáním subjektu. V tomto poznání subjekt bezprostředně odráží dané fakty skutečnosti.

Těmi mohou být různé konkrétní formy hmoty, vzájemné vztahy sledovaných objektů, činnosti osob atd.

Bezprostřednost poznání realizovaná subjektem je základem poznání světa, je podmínkou pro poznání obecného, jedinečného i zvláštního. To však vůbec neznamená, že fakty poznání (empirické, faktické poznatky) jsou výsledkem výlučně bezprostředního poznání. Do procesu poznání vstupují přístupy badatele, taková myšlenková aktivita, jakou je proces abstrakce, soustava poznání, s jejíž pomocí jsou objektivní fakty vysvětlovány, zařazovány do určitých souvislostí a interpretovány v určité koncepci výkladu sociálního světa lidí atd.

Proto můžeme v tomto případě vedle sebe postavit dvě tvrzení, která jsou sama o sobě správná, ale navzájem se vylučují. Bezprostřednost poznání subjektu je sice základem poznání světa, ale v poznání subjektu není nic absolutně bezprostředního. Každý moment poznání subjektu nese v sobě zkušenost předcházejících generací, realizuje se v termínech, pojmech, které stanovil subjekt. Interpretace těchto termínů nemusí být zcela adekvátní, hodnověrná vzhledem ke zkoumaným faktům. Každé bezprostřední poznání subjektu tedy v sobě nese určitou zprostředkovanost.

Bezprostřednost, která bývá nejen v sociologii vydávána za důkaz hodnověrnosti faktů, má tedy vedle své objektivní stránky i stránku subjektivní. Bezprostřednost poznání nemůže být sama o sobě důkazem hodnověrnosti poznání a objektivnosti faktů.

V procesu sociologického poznání, kdy nejednou dochází k hodnocení objektivnosti, pravdivosti, reprezentativnosti a validity faktů, bychom tedy nikdy neměli absolutizovat aspekt bezprostřednosti smyslového poznání právě pro antinomii, kterou v sobě nese.

Bezprostřední smyslové poznání ve své konkrétnosti, jedinečnosti, v individuální charakteristice odrážené skutečnosti není absolutním určením faktu poznání (empirického, faktického poznatku). Je spíše částí, elementem, momentem faktického poznatku.

Takto chápaná bezprostřednost smyslového poznání se značně liší od pojetí, jež za pomoci tzv. „čisté empirie“ a „bezprostředního poznání“ dochází k ztotožnění empirického a smyslového. Smyslové údaje, faktické poznatky zachycující převážně jevovou stránku věci, tu jsou povýšeny na jediné, absolutní, pravdivé poznání, přičemž fakty a jejich objektivita se spojují s možností jejich formulace podle pravidel formální logiky.

„Fakt je logickou substancí světa a je nedefinovatelným,“ prohlašuje Russel v úvodní poznámce k logicko-filozofickému traktátu L. Wittgensteina. Shodně s ním píše i Wittgenstein: „Fakty v logickém prostoru jsou svět“ [Wittgenstein 1958: 32].

Leningradský filozof a sociolog L. N. Merzon v zasvěcené analýze práce uvedených autorů vyslovuje zajímavý postřeh. V Russelově a Wittgensteinově pojetí faktů je formulace empirických předpokladů, stejně jako jejich sumarizace a zobecňování, závislá na pravidlech logiky.

L. N. Merzon, podobně jako V. Ruml, připomíná charakteristickou souhru machismu a dnešního novopozitivismu, jehož autoři se snaží vystříhat křiklavých a příliš idealistických vyjádření. „Neutrální monismus“ B. Russela, který posuzuje fakt jako jednotu objektivního a subjektivního v nerozlučitelnosti jejich charakteristik, velmi připomíná smutně proslulé „neutrální elementy pokusu E. Macha“ [Merzon 1970 : 117, Ruml 1962].

Zbavíme-li reálné, objektivní fakty jejich obsahu a prohlásíme-li je za „objektivní“ jen ve smyslu logického uspořádání, pak je možno vyhlásit princip verifikace za kritérium pravdivosti a správnosti všech našich poznatků.

Princip verifikace empirické ověřitelnosti představuje dnes jeden ze základních sloupů logicko-gnoseologických koncepcí novopozitivistických přístupů. V těchto přístupech je empirická verifikace vyzdvížena jako univerzální způsob kontroly, jako univerzální kritérium pravdivosti poznání. Princip verifikace slouží jako jediné, „přesné“, „objektivní“ kritérium pravdy, aniž by byla uznávána přičinnost. Za verifikovatelné jsou pak označovány pouze ty výroky, teze, poznatky

a sdělení, jež obsahují empirické údaje a jsou proto empiricky ověřitelné. A protože existují výroky, teze a sdělení verifikovatelné a neverifikovatelné, je možno za pravdivou považovat jen takovou skutečnost, kterou nelze vyvrátit elementárním tvrzením, tvrzením faktů.

„...subjekt může ověřovat pravdivost (nebo nepravdivost) té či oné věty jen tak, že ji porovná se zážitkem ve své zkušenosti. Když porovnání se zkušeností není možno uskutečnit přímo, ani nepřímo, pak danou větu je třeba považovat za smysluprázdnou, tj. zbavenou vědeckého smyslu [Narskij 1963 : 203, 204].

A tak naše výroky, teoretická sdělení, mají-li být pravdivá, musí být jednoznačně determinována empirií. A protože ne každá teoretická teze a kategorie může být verifikována bezprostředně, jsou filozofické, etické i estetické údaje odsunuty stranou.

Mezi takové kategorie, které se nedají bezprostředně ověřit a jsou proto prohlášeny za „bezesmyslné“, „metafyzické“ a nepatřící do vědy, se dostávají pojmy „třída“, „třídní boj“, „válka“, „kapitalismus“, „fašismus“, „demokracie“ a mnohé jiné. Je dobře známo, že právě bez těchto kategorií nelze vyjádřit základní skutečnosti společenské dichotomie tohoto století.

Buržoazní sociologii se tímto způsobem podařilo pod praporem empirismu a s hesly objektivity, vědeckosti, konkrétnosti a pravdivosti poznání vyloučit mimo okruh zájmů vše, co tak či onak souvisí s poznáním obecných zákonů vývoje společnosti. Nejde už jen o princip verifikace, ale o propracování takové koncepce sociálního poznání, která chce být prostřednictvím verifikace a „čisté zkušenosti“ oproštěna od vlivů „spekulativní filozofie“.

V historii společenského poznání to byli zejména klasikové marxismu-leninismu, kteří pro svá zobecnění odmítali přijímat ojedinělá pozorování a izolovaná sdělení. Žádali soustavu faktů reprezentující společenskou praxi a zkušenost lidstva. Jen takové fakty mohou potvrzovat nebo vyvracet teze teorie.

Leninův požadavek konkrétně historického přístupu a analýzy určujících závis-

lostí a souvislostí nelze nahradit neurčitým a příliš vágním pojmem zkušenost. Smyslová zkušenost je sice jednou ze stránek společenské praxe lidí, ale pokud tento pojem chápeme nehistoricky a uplatňujeme tak, že pozorování bezprostřední skutečnosti má být tou skutečností, která musí v daném okamžiku rozhodnout o pravdivosti našeho poznání, může být takové „řešení“ jen pseudořešením.

Nikoli náhodou připomíná Lenin ve své polemice s Avenariem, že v některých filozofických koncepcích si ze „zkušenosti v širokém slova smyslu“ můžeš vybrat co chceš; „... zkušenost v sobě halí i materialistickou i idealistickou linii ve filozofii a dává posvěcení jejich směřování“ [Lenin 195 : 153].

Nevyhnutelné důsledky těchto přístupů jsou pro sociologii zřejmé. Absolutizování „čisté empirie“, bezprostředních sociálních faktů přístupných pouze smyslovému poznání, tak „odstraňuje nebo odsunuje stranou základní materiální determinace sociálního chování lidí a důsledky celospolečenských souvislostí.

V této logicko-gnoseologické orientaci buržoazní sociologie se projevuje také její ideově politické zázemí. Výhradně zaměření na „čistě empirické poznání“, spojené s absolutizací „čisté zkušenosti“ a „empirické verifikace“, je výrazem historicky omezených zájmů buržoazie.

V buržoazní empirické sociologii se prozrazuje silná tendence, v níž jsou absolutizovány „smyslové údaje“. Různé „protokolární poučky“, „soustavy základních vět“ a tzv. verifikační kritéria pravdy se stávají zakládáním vědecké autority a pravdivosti. Ve svém zpětném negativním působení deformují společenské poznání.

Je až s podivem, s jakou houževnatostí přežívá představa, že problém faktu je jen a jen otázkou empirické úrovně poznání. Je to také proto, že v marxistické sociologii není stále dostatečně zpracována problematika pojetí faktu jako smyslového a racionálního, empirického a logického poznání. Podobně máme v naší sociologii bílá místa i tam, kde jde o sepětí otázek pojetí faktu a praxe v procesu poznání.

Bezprostřednost poznání se fixuje v určitých faktech poznání. Bezprostřednost ve-

de přes smyslové poznání, přes počtky, a je spojena především s empirickým stupněm poznání. Hmota je objektivní realitou danou nám v počátku, jenž představuje bezprostřední sepětí vědomí člověka s vnějším světem. „Jinak než prostřednictvím počtů se nemůžeme dovědět nic o jakýchkoliv formách látky ani o jakýchkoliv formách pohybu...“, píše V. I. Lenin [1958 : 319].

Skutečnost, že naše poznání začíná počtkem, smyslovým vjemem, že je odrazem jakýchkoliv forem hmoty a jakýchkoliv forem pohybu, je základem Leninova posuzování vztahů objektů, bezprostřední činnosti osob, tříd a sociálních skupin, je základem jeho definice sociálního faktu. V polemice se Struvem a Michajlovským si Lenin klade a odpovídá otázku: „... podle jakých příznaků máme soudit o reálných záměrech a citech reálných osobností? Takový příznak může pochopitelně být jen jeden: činy těchto osobností — a protože tu jde jediné o společenské „záměry a city“, pak je nutno ještě dodat: společenské činy osobností, tj. sociální fakty“ [Lenin 1951 : 422].

V běžném každodenním poznání chápeme pojem sociální fakt jako něco, co je zcela zřejmé, nezvratné, co se někde stalo, o čem se můžeme přesvědčit atd. Toto, nezřídka pejorativně oceňované stanovisko není daleko od pravdy.

Sociální fakty se projevují v reálné činnosti individuí a celých sociálních skupin, reálné činnosti lidí mají své časové a prostorové parametry.

Empirický sociologický výzkum je takovým poznáním, které odráží reálné činnosti lidí v jejich časové ohraničenosti a jedinečnosti. Empirický sociologický výzkum poskytuje informace o sociálních faktech. Ty mají v podstatě tři základní rysy (komponenty), s nimiž vstupují do systému empirického sociologického poznání:

- 1) jsou reálné, tzn. že jsou nebo byly;
- 2) existují nebo existovaly v určitém místě (v určité lokalitě v konkrétním podniku, v určité sociální struktuře atd.);
- 3) existují v určitém čase, v určité době,

chvíli, která může být i momentem určitého stavu.²

V československé sociologii se na počátku sedmdesátých let objevuje několik sociologických prací, které jsou — každá ve svém přístupu — přínosem do této problematiky. Soustavně se rozpracování otázek sociálního faktu věnuje J. Karásek. Cenné prostředky přináší A. Hirner, M. Katriak a F. Zich [Karásek 1975 : 499 až 516, Hirner 1975, Katriak 1975, Zich 1975]. Ten uvažuje o problematice sociálního faktu zejména ve vztahu k objektu sociologického výzkumu, jímž je ve svém zaměření orientován na různé úseky sociální skutečnosti, procesy a útvary sociálního života. Sociologická šetření jsou založena na empirické reflexi určitých, reálně existujících, relativně samostatných částí sociální reality.

„Každý jev, objekt, předmět, který byl nebo teprve má být vyčleněn jako relativně samostatná část objektivní skutečnosti a který má být sociologicky nebo jinak zkoumán, musí být posouzen z těchto aspektů:

1. souvislosti s celkem, sociální totalitou;
2. vnitřní diferenciaci a souvislosti dílčích elementů;
3. dynamiky a historické podmíněnosti;
4. specifiky dialektického vztahu společenského bytí a vědomí, která se objevuje ve všech předchozích aspektech“ [Zich 1974].

F. Zich správně cítí, že problematikou sociálního faktu jako jedním z metodologických východisek předmětu zkoumání se musí marxistický sociolog zabývat zejména při koncipování výzkumu.

Stále zřetelněji se ukazuje, že kategorie sociální fakt je jedním ze základních kamenů kategoriálního systému marxistické sociologie. Systematické rozpracování problematiky sociálního faktu je předpokladem pro hlubší teoreticko-metodologické vstupy do sociologického poznání a základem pro překonání některých deformací, jež jsou spojeny se sociologickým výzkumem ve třech rovinách:

— v rovině *logicko-gnoseologických otázek*

(překonání různých tendencí pozitivismu),

— v rovině *metodologických otázek* (vymezení správných východisek při řešení konkrétních výzkumných problémů a nalezení určujícího metodologického kontextu, v jehož rámci jednotlivé jevy zkoumáme),

— v rovině *ontologických otázek* (jde zejména o překonání idealistických koncepcí sociálního faktu, zpravidla končících v psychologismu).

Fakty poznání se odlišují ve formě poznání. Vždy jsou však odrazem skutečnosti, jak ji zaznamenal poznávající subjekt. Z této skutečnosti například vychází V. A. Jadov a ve své poslední monografické práci *Sociologický výzkum* ukazuje, že sociální fakt lze posuzovat z hlediska *ontologického* (nezávislého na vědomí) a z hlediska *logicko-gnoseologického* [Jadov 1972 : 239].

V ontologickém slova smyslu jsou fakty „jakékoliv stavy skutečnosti nebo elementární události, které se staly a které jsou nezávislé na pozorovateli“.

Z logicko-gnoseologického hlediska je fakt „... zdůvodněné vědění, k němuž jsme došli popsáním jednotlivých fragmentů reálné skutečnosti v určitém přísně vymezeném prostorově časovém intervalu. Jsou to elementární součásti systému vědění.

Jako sociální fakty se mohou vyskytovat *popisy*:

- a) chování individuí nebo celých sociálních skupin;
- b) produktů lidské činnosti (materiálních i duševních);
- c) verbálního počínání lidí (soudů, názorů atd.)“ [Jadov 1972 : 19].

Jadov oprávněně připomíná, že z logicko-gnoseologického hlediska nejsou fakty lhostejné vůči teorii. Ti, kteří mají za sebou první zkušenosti z empirických sociologických šetření, potvrzují, jak závažný se stává postup sociologa při vymezování pojmů a souvislostí, v nichž se výzkum realizuje. Dříve než přistoupíme ke sběru, výběru, měření a oceňování jakýchkoliv „prostých empirických faktů“, musí

² Přibližně na stejné rysy sociálního faktu upozorňují V. A. Jadov [1972 : 19] a S. Michajlov [1975 : 52].

být ujasněno koncepční schéma, vymezeny základní teoreticko-metodologické přístupy, podle nichž a v nichž provádíme popis, sumarizaci, abstrakci i statistická zobecnění zkoumaných faktů.

Takový postup předpokládá, že předmět zkoumání bude všestranně analyzován, že budou přesně vymezeny jeho postupy a cíle, odhaleny základní souvislosti a závislosti zkoumaného předmětu na okolním světě a objekt bude nazírán v kontinuitě minulosti, současnosti a budoucnosti.

V této souvislosti je možno připomenout aspekt *komplexního* přístupu ke zkoumané realitě. Marxisté tento aspekt spojují s několika požadavky. Jde zejména o to:

1. obsáhnout, prostudovat všechny stránky zkoumaného předmětu, všechny jeho vztahy, všechna jeho „zprostředkování“;

2. chápat předmět v jeho vývoji, v „dimenzi spojující minulost, současnost a budoucnost žádoucích cílů,

3. veškeré poznání zkoumaného předmětu v jeho faktických spojitostech zaměřit k tomu, aby bylo dosaženo v dané etapě reálných a v dlouhodobém zaměření strategických cílů komunistického hnutí; poznat konkrétní pravdu; abstraktní pravda neexistuje, pravda je vždy konkrétní [Lenin 1958 : 93].

V úsilí o rozpracování a systemizování marxistické sociologické teorie patří požadavek analyzovat a uplatnit tyto aspekty komplexního všestranného přístupu do procedurálních a výzkumných postupů sociologického poznání.

V souvislosti s posuzováním kategorie sociálního faktu se stávají aktuální diskuse, které v zamyšlení nad zvláštností odrazu vnějšího světa člověkem ukazují, v čem se odlišují *vědecké fakty* od bezprostředního poznání subjektu. Například už citovaný sovětský filozof a sociolog L. S. Merzon se domnívá, že charakteristickým znakem vědeckých faktů je jejich fixace v určité termínové soustavě. Smyslové poznání se při jejich tvorbě prolíná s logickým a je ovlivněno úrovní poznávacího aparátu vědy, souhrnem všech předcházejících zkušeností. Vědecký fakt pak může vyjadřovat výsledky jediného

pozorování a představovat tak specifickou charakteristiku daného objektu v daném vztahu. Současně však může představovat určitý výsledek, resumé, zpracování výchozích, prvopočátečních údajů, třebaže i nadále zůstává popisem prostého nebo složitějšího objektu [Merzon 1970 : 111 až 138].

Z hlediska dialektického materialismu se poznání vědeckého faktu pohybuje od smyslového k logickému. Základním atributem vědeckého faktu je však jeho zařazení do určité soustavy teoretického poznání, které ve své rovině zobecnění je

- subjektivním odrazem objektivního, na nás nezávislého světa (tato skutečnost je rozhodující pro relativnost našeho poznání);

- procesem aktivního spolupůsobení člověka a přírody, v němž objektivní svět má svou invariantnost, stálost, nezávislost na úrovni teoretického vědění, na stavu poznání a jeho obsahu.

Další rozpracování těchto otázek v marxistické sociologii musí vycházet ze spojení vědeckého faktu s mnohostranností takového základního principu poznání, jakým je kritérium praxe. Historicky přesná je sama jen praxe. Sebevětší množství faktů, které sociologie ve svém poznání shromáždí, zůstane vždycky jen ohraničeným množstvím. Bohatství a rozmanitost praxe jsou takové, že nemůže být nikdy plně a úplně vyčerpána.

Velký dialektik Lenin, když zdůrazňuje význam kritéria praxe pro pravdivost našeho poznání, upozorňuje současně na jeho relativnost:

„Hledisko života, praxe musí být prvním a základním hlediskem teorie poznání. A toto hledisko vede nutně k materialismu, neboť předem vylučuje nekonečnou řadu výmyslů profesorské scholastiky. Ovšem přitom nesmíme zapomínat, že kritérium praxe, jak to vyplývá z povahy věci, nemůže žádnou lidskou představu nikdy ani *úplně* potvrdit, ani *úplně* vyvrátit. I toto kritérium je také natolik „neurčitě“, že nedovoluje lidským znalostem, aby se proměnily v „absolutno“, ale zároveň je tak určité, že nesmiřitelně potírá všechny odrůdy idealismu a agnosticismu“ [Lenin 1958 : 147].

Žádný souhrn faktů nepotvrzuje ani nevyvrací danou soustavu idejí úplně a absolutně. Tak jako je kritérium praxe jako potvrzení teorie relativní, tak ani žádná etapa praxe nesmí být akceptována jako absolutní kritérium pravdivosti našeho poznání. Praxi posuzujeme jako nekonečný proces. Proto také naše poznání nebude nikdy ukončeno. Tento proces vyžaduje neustálé poznávání nových faktů, které jsou výsledkem tvůrčí činnosti lidí.

Přístupy V. I. Lenina nám připomínají nutnost dalšího a dalšího společenskovo-
vědního poznání, upřesňování a rozvíjení teorie na základě nových faktů, které nám poskytuje praxe.

Společenská praxe je základem pro poznání nových faktů, jež jsou výsledkem přetvářející činnosti člověka a současně empirickým základem budovy společenskovo-
vědní teorie, kterou stavějí lidská pokolení.

V sociologickém poznání získávají empirické faktické poznatky kvalitu, která z nich činí „tvrdohlavou věc“. Stávají se faktem vědy, výchozím základem poznání, předpokladem pro různé roviny sociologického zobecnění.

Polemiky na toto téma postupně ujasňují, na jakém základě můžeme akceptovat pojem invariantnosti faktů (stálosti, „neměnnosti“, nezávislosti na změnách teorie).

Invariantnost faktů je zřejmě spojena s tím, že

- fixují „bezprostředně dané“; daný objekt, vztah, vlastnost prostě existují a není důvodu o tom pochybovat; („fakty nejsou ani pravdivé, ani nepravdivé — ony existují“, píše B. M. Kedrov);
- popisují bezprostřední průběh procesu, jeho nejzřetelnější vnější podoby;
- fixují projevy daného objektu s daným souhrnem vlastností v daném prostorově časovém intervalu; tím je dána jejich přesnost, nespornost, neopakovatelnost;
- jsou statisticky hodnověrné (vědecký fakt představuje statistické resumé, jeho hodnověrnost je potvrzena mno-

honásobným fixováním daných spojení, vztahů a vlastností);

- jako vědecké fakty mají své specifické zvláštnosti.³

Lenin ve svém díle nejednou odpovídá na otázku, jak shromažďovat fakty, jak sledovat a stanovit jejich vzájemné souvislosti, a upozorňuje, že fakty nejsou jen „tvrdohlavé“ ve své dokazatelnosti, ale zejména tam, kde jsou vytrženy z celků a z určujících souvislostí a používány jako kusá sdělení. Pak se mohou stát hříčkou, subjektivní slátaninou, kterou se dá ospravedlnit lecjaká špína [Lenin 1959 : 289].

Lenin tak vlastně připomíná skutečnost, že *fakty jsou nejen tvrdošíjné, ale i neobvykle poddajné*. Ne náhodou ukazuje diskuse o invariantnosti faktů na celou řadu rozporností, které vznikají například tím, že odraz toho, co je bezprostředně dáno, obsahuje nutně i subjektivní prvky.

A nejen to. Už jsme si ukázali, že každé poznání se opírá o předcházející praxi subjektu. Zkušenost lidí, podobně jako stupeň zpracování adekvátního pojmového aparátu, má své historické rozměry. V historii společenského poznání každý nový fakt vstupuje do určité, dané soustavy faktů. Proto velmi záleží na tom, jaké mu dáme v této soustavě místo, jakou váhu přijme atd.

Invariantnost faktů je tedy závislá na celé soustavě poznání. *Uznání dialektiky faktu nás, marxisty, vede k neustálému prověřování teorie i faktu samého. Dialektika faktu nesnáší žádnou z fetišizujících krajností. Tak jako odmítáme koncepcce, v nichž je jedinou pravdou empiricky verifikovatelné, tak nemůžeme přepouštět ani zjednodušení, v nichž se oceňuje význam faktického materiálu jen potud, pokud potvrzuje to, co bylo předem stanoveno.*

Chtěli jsme na tomto místě spíše formulovat některé problémy spojené s marxistickým řešením otázek zkoumání sociálních faktů. Dialektická rozpornost této problematiky staví před sociologií otázky nejen mimořádně složité, ale i mimořádně důležité. Pro vztah teoretického a empirického poznání v sociologii to jsou otázky klíčového významu.

³ K problematice invariantnosti faktů viz [Merzon, Rakitov].

- Cízek, F.: *Teorie a empirie. Příspěvek k marxistickému pojetí metodologie vědeckého poznání*. Praha, Svoboda 1974.
- Jadov, V. A.: *Sociologičeskoje issledovanie. Metodologija, programma, metody*. Moskva, Nauka 1972.
- Hirner, A.: *K problematike identifikácie sociálnych javov*. Sociológia 1975, č. 3.
- Karásek, J.: *Kategória sociálneho javu a jej miesto v sociológii – vývoj problematiky*. Sociológia 1975, č. 6.
- Katriak, M.: *Metódy a techniky sociologického výskumu*. Bratislava, Veda 1975.
- Lenin, V. I.: *Ekonomický obsah národnictví*. Spisy. Sv. 1. Praha, Svoboda 1951.
- Lenin, V. I.: *Nejnovější revoluce v přírodovědě*. Spisy. Sv. 14. Praha, SNPL 1958.
- Lenin, V. I.: *Materialismus a empiriokriticismus*. Spisy. Sv. 14. Praha, SNPL 1958.
- Lenin, V. I.: *Statistika a sociologie*. Spisy. Sv. 23. Praha, SNPL 1959.
- Lenin, V. I.: *Spisy*. Sv. 38. Praha, Svoboda 1960.
- Merzon, L. S.: *V. I. Lenin o pravdě a problému vědeckého faktu*. In: *Voprosy filosofii i sociologii*. Leningrad, Izdat. Leninigrad. universiteta 1970.
- Michajlov, S.: *Empiričeskije sociologičeskije issledovanija*. Moskva, Progress 1975.
- Narskij, I. S.: *Súčasný pozitivizmus*. Bratislava, Vyd. polit. lit. 1963.
- Rakitov, A. I.: *Statističeskaja interpretacija fakta*. In: *Problémy logiki naučného poznání*. Moskva, Nauka 1963.
- Wittgenstein, L.: *Logikofilosofskij traktat*. Moskva, Izdat. inostrannoj lit. 1958.
- Zich, F.: *Sociální jev jako předmět sociologických výzkumů*. Sociologický časopis 1974, č. 5.
- Zich, F.: *Měření vlastností sociálních objektů v sociologickém výzkumu*. Sociologický časopis 1975, č. 4.

Резюме

Рихтаржик К.: Диалектика фактов и верификация суждений

Основным гносеологическим вопросом логического позитивизма остается проблема реальности. Неопозитивистские концепции не считаются с границами между логическими объектами и теми объектами, которые существуют в логике независимо от исследования. Они ставят в одну плоскость внешний мир человека и его сознание. Они деформируют социологи-

ческое знание, так как не способны отделить объективные факты от фактов познания (эмпирических, логических знаний).

В логико-гносеологической ориентации буржуазной социологии проявляются ее идейно-политические основы. Исключительная ориентация на «чисто эмпирическое знание», связанная с абсолютизацией «чистого опыта» и «эмпирической верификации», является выражением ограниченных интересов буржуазии.

Социальные факты, сказывающиеся в реальной деятельности индивидов и целых социальных групп, обладают определенными временными и пространственными параметрами. Категория «социального факта» является одной из краеугольных в системе категорий марксистской социологии.

При дальнейшей разработке и систематизации марксистско-ленинской социологии проблематика социального факта, научного факта и инвариантности фактов принадлежит к числу наиболее существенных.

Summary

Rychtařík K.: Dialectics of Facts and Verification of Statements

The problem of reality continues to represent the basic gnosological problem of logical positivism. Neopositivistic conceptions fail to respect the boundaries between logical objects and objects existing independently of investigations in logic. They place the external world of man and his consciousness on the same level. Being unable to differentiate between objective facts and facts of knowledge (empirical knowledge), they deform sociological knowledge.

The logico-gnosological orientation of bourgeois sociology reveals its ideological and political background. The exclusive orientation to "pure empirical knowledge", connected with the absolutization of "pure experience" and "empirical verification", reflects limited interests of the bourgeoisie.

Social facts manifesting themselves in the real activities of individuals as well as of entire social groups have their time and space parameters. The category "social fact" is one of the foundation stones of the categorical system of Marxist sociology.

In the endeavour to elaborate and systematize Marxist-Leninist sociology, the problems of the social fact, the scientific fact and the invariance of facts are to be regarded as meritorious problems.